

голямо значение по времето, когато в Европа съществуват многонационални империи, които по определението на Хердер трябва да се смятат за изкуствени.

Стремжът към самостоятелен държавен живот у възраждащите се славяни намира мощна подкрепа в „идеята“ на Хердер за държавата. Ако според него има „естествено право“ на съществуване само националната държава и тъй като многонационалните държави, в които живеят малките славянски народи, не се основават на националния принцип, те са „изкуствени“ и трябва да се разпаднат. Очевидно „идеята“ на Хердер за държавата изпълня с надежди малките славянски народи за свободен национален живот и се явява съюзник в тяхната националноосвободителна борба.

Славянските възрожденци свързват идеята за народността и идеята за националната държава с идеята за хуманността. Разпадането на многонационалните държави са не само един „естествен“ момент в развитието на народностите и държавите, то е „естествен“ момент и в развитието към хуманност. Ето защо славянските възрожденци трябва да поискат свобода за своите народи и за славянството изобщо в името на хуманността. Това наблюдаваме например у чехословашкия възрожденец Ян Колар.

Хуманността и народността у Хердер са свързани с демократизма. Както народите, така и хората — мисли той — са равни помежду си. Макар човешкият род да се появява в най-разнообразни форми, той принадлежи навсякъде към една и съща порода. Това е демократизмът на Просвещението, демократизмът на „третото съсловие“ от епохата, която подготвя и в която избухва Голямата френска революция. Излязъл из социалните низини, Хердер излага в своите трудове „идеи“, които „възпитават“ прогресивни буржоазен демократизъм в навечерието на тая революция. Не е случайно това, че той започва да пише едно продължение на „Идеите“, импулсиран от избухналата революция — „Писма за поощрение на хуманността“, които вече цитирах и които започват да излизат от печат в революционната 1793 г. Неговата ненавист към обществената върхушка, която в Германия подражавала във всичко на френската аристокрация и всаждала чувство за нейното превъзходство, го кара да очаква промяна от плебеите, от угнетените.

Той стои твърдо на страната на простия народ, на трудовите хора, на угнетените и осъжда експлоатацията, гнета, робството, колониализма. Редом с човечността той поставя свободата. Със своя хуманистичен универсализъм и демократизъм се противопоставя на възникващите сред немската буржоазия пангерманизъм и шовинизъм.

Демократизмът на Хердер е отговарял на демократичната насоченост на възраждането на по-малките славянски народи. Бидейки жестоко експлоатирани, угнетени, поробени в многонационалните империи, в които живеели, те ненавиждали експлоатацията, гнета и робството. Ако в първия си период тяхното възраждане се разгръща най-вече в областта на просветата и образованието, на защитата на родния език, на създаване на национална култура, през втория период то се превръща в националноосвободително движение.

Нека припомним идейния мир на нашите възрожденци. Той е такъв, че определя демократичен характер на нашето Възраждане. Още първият възрожденец Паисий Хилендарски отправя вниманието си към простите орачи, копачи и овчари. По-късните революционни демократи ненавиждат не само османските поробители, но и чорбаджиите „изедници“. Свободата е най-велик идеал за огромното мнозинство от възродения народ. Възниква движение с девиза „Свобода или смърт!“

Цялото дело на сръбския деец на епохата Вук Караджич има демократичен характер. Неговата езикова и правописна реформа има за цел да премахне езиковите и писмовните препятствия пред жадния за образование народ. Литератур-

ният език, който той установява, се изгражда върху говора на „простия“ народ. Взелата връх реакцията начело с княза на новосъздаденото княжество не му позволява да се завърне в отечеството си. Бил е участник и в сръбското национално-освободително движение.

Възраждането на словенския народ е движение на неговите демократични слоеве. Когато в северозападните краища на страната му се настаняват революционните френски войски и възниква държавицата „Илирия“, за него започва бурно национално развитие. Цялото поетическо дело на най-големия словенски поет Франце Прешерн, който твори по това време, е вдъхновено от борбата с австрийския феодален абсолютизъм и с домашната реакция.

Пребивайки в Йена като студент, Ян Колар чувствава заплахата от пангерманизма за славянството и започва да му противопоставя славянската общност, а по-късно изгражда т. нар. „славянска взаимност“.

И т. н.

Немалко от „идеите“ на Хердер водят към Жан-Жак Русо и „русоизма“. И твърде съществени от тях движат възрожденския процес у по-малките славянски народи. Така към Русо води Хердеровата „идея“ за народностната държава, която е „естествена“ държава и с която е свързана „идеята“ за разпадането на „изкуствено“ създадените държави. Видяхме, че тая „идея“ е от съществено значение за поробените славянски народи. В същия кръг трябва да поставим „идеята“, че един народ няма „естествено“ право над друг народ, която е аргумент срещу чуждото господство, установено над по-малките славянски народи. Към Русо водят „идеалните“ черти, с които Хердер обдарява славяните — „естествен живот“, трудолюбие, миролюбие и пр., за които ще говорим след малко и които се приемат като фактор в Славянското възраждане. И т. н.

Отговорът на въпроса, как Хердер разбира хуманността и народността, се изяснява особено от очертания развоен процес, в който народите възхождат към хуманността, и главно от характеристиките, които немският мислител им дава, акцентирайки върху техните добродетели и техните отрицателни черти. Този процес и тези характеристики са от съществено значение за славянските възрожденци, доколкото достигат един от своите развойни върхове в подробна характеристика на славяните, която заслужава тук отделно внимание.

До характеристиката на славяните⁶ Хердер стига, след като е характеризирал много други народи, над които е произнесъл присъди или е посочил ред положителни качества. Народите заживяват със своите черти, оформили се въз основа на техните исторически и национални особености. Положителните им качества се определят от „идеите“ на автора за хуманността като върховна добродетел на хората и народите.

Характеристиката на славяните в труда ги поставя сред другите народи — стари и нови, но ги и отделя от тях. Те заемат свое място сред тях, тяхната характеристика се отличава с такива положителни черти, че тя ги извисява в развитието. С това немският историк на народите налива в съвременните славянски сърца самочувствие, изпълня ги с гордост. Както самочувствието, така и гордостта са важни стимули за възраждане, за формиране на национален живот през епохата, а също и за включването им в общоевропейския обществен, политически, културен и литературен живот.

На първо място, в характеристиката е отбелязано огромното пространство, което славяните заемали. То било много по-голямо от пространството, което заемали в историята. Очертано е с реки, морета, планини, области. Отначало се намирили на Дон, по-късно на Дунава, на Дон са заедно с готите, на Дунава — с хуните и българите, заедно с които нерядко тревожели Римската империя, но

⁶ Характеристиката се намира в Идеите, кн. XVI, гл. 4.

най-вече като техни помощници, увличани от тях или служещи им. Заели пространството от Дон до Елба, от Балтийско до Адриатическо море, земите от Люнебург през Мекленбург, Померания, Бранденбург, Саксония, Лужица, Чехия, Моравия, Силезия, Полша, Русия и през Карпатите до Влахия и Молдавия. От първоначално заетите земи се разселили „все по-нататък и по-нататък“. Император Ираклий ги пуснал в Далмация. С течение на времето основали кралствата Славония, Босна, Сърбия, Далмация. Многочислени били в Панония. Проникнали в югоизточния ъгъл на Германия. Достигнали още Ширия, Каринтия, Крайна. Най-голямо пространство в Европа — завършва авторът — населява *един* народ.

На второ място, характеристиката на славяните се изгражда с тяхната дейност, дейност на трудолюбив народ, на мирни стопани на заетата земя, на народ, който ѝ дава живот, а не руши и унищожава подобно на много други племена и народи. Навсякъде те осядали, овладявайки земята, напусната от други народи, и започвали да я обработват и използват като колонисти, скотовъдци или земеделци. След предшествуващите опустошения, преселения и походи тяхното безшумно, трудолюбиво присъствие е било благотворно за заетите от тях земи. Те обичали селското стопанство, богатството на добитък и зърно, а също разни домашни занаяти и навсякъде предприемали „ползна“ търговия с плодове на своята земя и своя труд. При Балтийско море, както се започне от Любек, те построили приморски градове. Между тях град Винета на остров Рюген бил славянски Амстердам. Те поддържали връзки с балтийските народи, както се вижда от езиците на тези народи. На Днепър те построили Киев, на Волхов — Новгород, които бързо станали цветущи търговски градове, съединяващи Черно море и Балтийско и предоставящи стоките на Изтока на Северна и Западна Европа. В Германия те се занимавали с минно дело, били запознати с плаването и леенето на металите, добивали сол, тъкали ленени платна, варили мед, садели плодни дървета.

Любовта към мирния труд, към стопанската дейност, към строителството е съчетана с трета важна черта, отнасяща се до морала, начина на живот, интересите им. Те обичали „радостния“, безбурния живот. Били щедри, гостоприемни до разточителност, любители на селската свобода. Подчертана е любовта им към музиката.

Във връзка с „радостния“, „музикалния“ им живот е изтъкната тяхна четвърта черта: били миролюбиви, с „гълъбов характер“. Хердер е достигнал върхната точка на своята „философия на историята“: славяните въплъщавали хуманността, която е крайна цел на развитието.

Но хуманността е и една слаба страна. Тя води до робското положение на славяните. Бидейки врагове на грабежа и войната, те били „лесно подчиняеми“. И доколкото никога не са претендирали за господство, нямали в своята среда „войнствени наследствени князе“ и предпочитали да плащат данък, само да могат да живеят спокойно на своята земя. Ето защо някои народи, и най-вече германските, твърде тежко са се провинили пред тях.

Предмет на очерка става печалното им съвременно положение. То се дължало на завоевателните войни, водени срещу тях. Те унищожили плодовете на тяхната дейност и смугили дълбоко „радостния“, „музикалния“ им живот.

Тези войни започнали още при Карл Велики. Тяхната цел — обяснява авторът в съзвучие със съвременните му концепции — били търговските изгоди, макар да били водени в името на християнската религия. На „героичните“ франки, разбира се, е било изгодно да използват за работници трудолюбивия народ, занимаващ се със селско стопанство и търговия. Започнатото от франките довършват саксите. В цели провинции славяните били изгребени или превърнати в крепостни, а техните земи били поделени между епископите и дворяните. Тях-

ната търговия по Балтийско море разрушили „северните германци“. Град Винета бил постигнат от печален край благодарение на даните, а останките в Германия изпитали съдбата, която испанците отредили на жителите на Перу. Удивително ли е — запитва съчувствено и укоряващо историкът на народите, — че след толкова векове най-тежък гнет и ожесточение на тоя народ против неговите християнски господари и грабителни техният мек характер се е снизил до коварна и робска пасивност? И все пак — продължава той, очевидно за да смекчи укора си — навсякъде, особено в страните, където се радват на известна свобода, те съхраняват прежния си нрав.

Освен от германците — продължава авторът — славяните страдали и от нападенията на „източните татари“.

Обичайният славяните автор не остава при печалното им състояние. Той обръща погледа си към бъдещето и вижда решителна промяна:

„Между това — пише той — колелото на изменящото се време се движи неудържимо. Славяните населяват преимуществено такива места, които биха били най-прекрасни в Европа, ако бяха напълно култивирани. . . А тъй като е необходимо да се мисли, че законодателството и политиката в Европа трябва да поощряват все повече не войнствения жар, а мирния труд и спокойното общуване между народите, то и вие. . . ще се пробудите от дългия празен сън, ще се освободите от веригите на робството и ще можете да се ползвате като от своя собственост от вашите прекрасни земи от Адриатическо море до Карпатските планини, от Дон до Мулда и да уреджате върху тях вашите старинни празненства на мирния труд и търговията!“

В заключението си Хердер призовава за по-пълно опознаване с миналото и настоящето на славяните. Той внушава да бъдат събрани данни за тяхната история, да бъдат попълнени „белите полета“ в нея, да бъдат издирени „изчезващите останки“ от техните обичаи, песни и предания, така че накрай да бъде дадена съставена история на им „изцяло“, както това изисквала „общата картина на човечеството“.

Страниците, посветени на славяните в „Идеи за философия на историята“, получават значителна популярност сред славянските възрожденски дейци.⁶ Те оказват извънредно силно въздействие и с цялостната представа на славяните, и със своите детайли.

Предните представители на Славянското възраждане споделят схващането, че славяните са един народ. То създава у тях съзнание за сила, укрепва вярата им в едно по-добро бъдеще. Хердер не го въвежда пръв, то е съществувало сред самите славяни, но той го изтъква, подчертава. Можем да припомним, че и първият български възрожденец Паисий Хилендарски има пред вид славянската общност, когато озаглавява своята История не „История българска“, а „История славянобългарска“. Славянската принадлежност на българския народ е за него опора срещу чуждата агресия. Както е известно, Паисиевата „История славянобългарска“ възниква още в началото на 60-те години на XVIII в., т. е. преди Хердер да започне публикуването на своите „Идеи“. По-иначе навярно стои въпросът със сръбския възрожденец Вук Караджич, който около 10 години след смъртта на Хердер издава своята „Малка простионародна славяно-сръбска песнопойка“. Ако Паисий е ограничен в своята атонска среда, Вук Караджич създава своите първи трудове в немски говореща среда, импулсиран за своята дейност от многостранно осведомен славяновед Йерней Копитар. И характерът, и насловът на труда му — „простионародна песнопойка“ — припомнят важни възгледи на Хердер

⁶ Така на чешки те са преведени и публикувани още в зората на Чешкото възраждане — от първия крупен чешки възрожденец и „баша“ на модерната славянска филология Йосиф Добровски (поместени са на първо място в неговото издание *Slavin*); от втория значителен чешки възрожденец Йосиф Юнгман (поместени са в *Prvotiny pěkných umění*) и т. н.

Забележително е заявлението на Йосиф Юнгман, че би се отказал от любимия си чешки език, на който посвещава усилията си на учен и писател, и би усвоил общославянски литературен език, ако съществуваше такъв. В тези му думи прозира идеята за славянската общност. Юнгман е познавал „идеите“ на Хердер, дори превежда на чешки страниците, посветени на славяните. Павел Йосиф Шафарик издава известния си труд „История на славянския език и литература“, в който „славянският език и литература“ се разглежда като един език и една литература. Върху схващането за народностна близост на славяните Ян Колар изгражда своята „славянска взаимност“. Подобно схващане ляга в основата и на „илиризма“, движението на хърватските възрожденци, което има за цел обединението на южните славяни срещу чуждата агресия. Изобщо т. нар. „славянска идея“ е една от големите „идеи“ на Славянското възраждане. Ян Колар дори стига до възгледа за световноисторическото значение на Славянското възраждане и тук трябва да търсим наистина влиянието на Хердер.

Очертаното от Хердер огромно пространство, заемано от славяните, също представя важен стимул във възраждането на по-малките славянски народи. Славянските възрожденци често изтъкват, че славяните населяват безкрайна територия, че земите им обхващат по-голямата част от Европейския континент и дори че са се разпрострели не само върху тоя континент, но че техните земи се простират през Азия до Тихия океан.

Разкриването на чертите на славяните в Хердеровата характеристика — трудолюбие, плодотворно стопанисване на земята, строителство, миролюбие, хуманност и т. н. — подхранват в не по-малка степен самочувствието на възраждащите се славяни. Те заслужават своето място под небето със своето творчество, със своята активност. Не открива ли Гьотевият Фауст смисъла на живота в активността, която Хердер изтъква като характерна черта на славяните?

Епохата обожава вдъхновителя на Хердер Жан-Жак Русо, който, както вече знаем, излизайки с революционна критика на съвременното буржоазно общество, му противопоставя „естественото“ състояние на човека, човека от едно общество без класови противоречия, любещо патриархалните форми на живот, с прости нрави, непосредствено чувство за справедливост и жизнени стойности. У Хердер всичко това е отнесено към славяните. Те възпламват миролюбието и хуманността, на която той е глашатай и пророк. И славянските възрожденци често ще се позовават на посочените черти както за да прославят своите съотечественици, така и за да обяснят тяхното робско положение. Що се касае до завоевателите, те получават гневни укори.

Светлото бъдеще, което Хердер рисува пред славяните в края на тяхната характеристика, ги води неудържимо по пътя на възраждането. „Пророчеството“ на именития мислител ги издига на оная висота, която неговата „философия на историята“ чертае пред човечеството: на победата на хуманността, на осъществяването на високите идеали, които осмислят живота на земята, на разцфтяването на всичко добро, правдиво и прекрасно. Разбира се, доброто, правдивото и прекрасното включват и освобождението от робските вериги, което буди особено вярата и надеждата на славянските възраждащи се слоеве.

Не е останал без значение и призивът на немския учен и писател към славяните да попълнят „белите полета“ в своята история, да бъдат събрани „изчезващите останки от техните обичаи, песни и предания“. Той чертае програма за дейност на славянските възрожденци, които, изпълнявайки я, създават славянознанието като голяма национална наука на славяните, като наука, която става фактор за по-нататъшното им развитие.

Характеристиката на славяните, в която са казани такива хубави думи за тях и която ги поставя върху осиян от слънчеви лъчи връх в човешката история, намира широко отражение в поезията им. Тук отново трябва да изтъкна на най-

лично място Ян Колар. Неговата голяма поема „Дъщерята на Славия“, която представя цяла енциклопедия на славянството, се изгражда в най-голяма степен върху тая характеристика. Славяните са показани като голям народ, който населява най-широка територия. Те са народ с обща участ, може да се каже, е д и н народ. Колар говори въодушевно за славянското минало и елегично за славянското настояще. Прологът на поемата, който представя забележително творение на новата чешка и словацка литература, изразява дълбоката печал на поета поради изчезването на славяните в територията, заемана в ново време от германци. Помраченият поглед на поета се избистря само от утехата, че бъдещето ще изправи всички неправди към славяните.

Славяните са показани не само като голям народ, но и като народ съвършен, надарен с всички добродетели, за които говори Хердер. Докато германците са уподобени на бурен порой, който руши всичко, до което се допре, славяните приличат на широка река, която протича спокойно между своите брегове. Те никого не поробват, никого не ограбват. Те не се блазнят от завоевания, от разбойническа търговия. В епохата, когато колонизирането на света достига най-широк размах и се разгръща ограбването на колониалните народи, Колар може да каже от името на сънародниците си славяни — народ „с чиста съвест“:

Но ний не искаме отвъд моретата да грабим бедните индийци
и клетвите на Перу или Мексико не са отправени към нас,
за Изток нека се дерат търговците на накити и на полправки.

Но струва ли си на два свята да тече за тях кръвта?
И трябва ли да гинат хиляди, за да напише във Египет
на пирамидите високи суетливец някой своето име?

Ако искаме да доближим Колар по-плътнo до Хердер, можем да кажем, че той превръща в поезия негови мисли от „Писма за поощрение на хуманността“:

„Назовете ми страна, където биха дошли европейците и не биха се опетнили
навек пред беззащитното доверчиво човечество със своите притеснения, несправедливи войни, алчност, измама, гнет, болести и пагубни дарове! Нашата част
от света би била длъжна да се назове не само най-мъдра на земята, а най-дръзка,
най-нагла, търгашеска. Не култура е носила ти на тези народи, а унищожение
на началата на тяхната собствена култура!“

В епохата на Славянското възраждане става твърде популярна легендата за „гълъбовия“, т. е. миролюбивия характер на славяните, за популярността на която допринася безспорно Хердер. Славянските възрожденци възприемат тая идея и обясняват с нея подобно на Хердер тяхното положение на поробен народ. Но поетите на Славянското възраждане възпяват тая тяхна добродетел, пророкувайки, че те ще възцарят мир и любов на света. Тая идея е особено близка на славянските поети-романтици. С нея се срещаме например в поезията на хърватския поет-романтик Петър Прерадович. В стихотворението „Призванието на славянството“, изходил от народната приказка за „късметите“, раздалени на хората и народите от бога, и от баладата на Фр. Шилер „Дележът на земята“, Прерадович сочи мисията на славянството в духа на Хердеровата характеристика. Славянството получава от бога задачата да спаси подивелия свят с любовта. Давайки му любовта, бог говори:

Най-голям си, най си силен
и навъсде по земята,
та бъди пазител неян.

Щом светът от път отбие,

шом се сбърка разум остър,
мъдростта шом надцени се,
силата шом подивее,
шом се благостта разпусне,
нежността, шом се разглези, —
ти дарувай бистър разум,
ти дарувай кротост, благост,
ти вдигни и дай подкрепа,
ти спаси света безпътен.

Очертаната от Хердер обширна територия, върху която живеят славяните, става чест мотив в славянската поезия, която утвърждава славянството като цяло или малкия славянски народ като част от славянската общност.

Когато през първата половина на XIX в. започва възраждането на най-малкия славянски народ — лужишко-сръбския, един от създателите на лужишко-сръбската литература, Хандрий Зейлер, пише стихотворението „Що е сръбски бащин край?“⁷ В него последователно пита коя е неговата родина — дали Саксония или Прусия, дали други съседни и по-далечни земи — и все отговаря, че тя трябва да е по-голяма. Стихотворението завършва със строфа, в която се очертава обширната територия, населена със славяни, като родина на лужичаните:

От Елба та до Дунав,
от Черно море до Ледовити океан,
от Балтика та до Камчатка:
туй е, туй е
сръбският ни бащин край.

Разгръщайки „идеите“ за народността, Хердер навлиза в сфери, в които тя играе извънредно важна роля: в сферите на националния език, на народната песен, на националната литература, на националната култура. Възгледите му в тези области получават популярност и дават импулс за възникване на интерес към родния език, за събиране и издаване на народното творчество, за развитието на националните литература и изкуство, за развитието на националните култури. Всичко това повишава националния живот изобщо, прави съществен принос и за националноосвободителната борба на поробените по-малки народи.

Свързвайки народността с езика, Хердер вижда в него най-същественния елемент на народността — особеностите на националния дух. Ето защо посегателството към езика е посегателство към нацията, към националния характер, към националния живот. В „Писма за поощрение на хуманността“ техният автор пише: „Не може да бъде извършена по-голяма вреда на един народ от тая да му се вземе и ограби народният характер, особеностите на неговия дух и речта му. Има ли народът, особено необразованият народ, нещо по-мило от езика на своите бащи? В него живее цялото му богатство от мисли, повести, история, религия и правила на живота, цялата му душа и сърце. Да се вземе или оскверни на такъв народ езикът значи да му се вземе неговото единствено безсмъртно имущество и наследство, което преминава от родителите върху децата. Който речта ми потъква, иска да вземе разума ми и начина ми на живот, иска да отнеме честта и правата на моя народ.“

„Идеите“ на Хердер се появяват в едно време, когато най-важна проблема за възрожденците на по-малките славянски народи е било съхранението на тези народи, а това значи преди всичко на техните езици от настъплението на чужди

⁷ Славяните от Лужица, която сега се намира в ГДР, наричат себе си сърби.

нации, на чужди национални езици към тях. В България Паисий Хилендарски често давна е издигнал лозунга „Българине, знай свой род и език!“, имайки пред вид съхранението на българския „род и език“, чието съществуване е било застрашено от настъплението на т. нар. „елинизъм“, от настъплението на по-рано развитата се гръцка нация към българската народност. Чешкият език по времето, когато се появяват „идеите“ на Хердер, е бил изместен в културния и литературния живот едва ли не напълно от немския език, а и в народните среди немският език е настъпвал към него. Същото може да се каже и за словашкия език, към който освен немския език е настъпвал и унгарският. Немският и унгарският език са настъпвали и към хърватския език. Образованите хора в Словения са говорили немски. Думите на Хердер за значението на националния език са прозвучали едва ли не като Паисиевия лозунг в България. Възрожденците на малките славянски народи прогласяват различни варианти на Паисиевия лозунг. В Хърватско например ръководителят на „илирийското“ движение Людевит Гай създава вариант на известната полска песен „Още Полша не е загинала“ — „Още Хърватско не е загинало“.

Ако със загубата на националния език денационализацията е празнувала победа, неговата свобода е степен към национална свобода. Това малките славянски народи бързо осъзнават. Нека припомним делото на словашкия възрожденец Людовит Шур, който е един от тези дейци на Славянското възраждане, които възприемат Хердеровите идеи за народността, за нацията. Създавайки словашки литературен език, той придвижва напред възраждането на словашкия народ, утвърждава отделната словашка нация.

За да наложат на своите съотечественици или да съхранят националния език, поетите на Славянското възраждане започват да го възпяват. Така хърватският поет-възрожденец Петър Прерадович написва стихотворението „Езикът на моя род“, в което възпява хубостта и силата на родния си хърватски език.

За да придобият позиции в настъплението към съответната славянска нация, чужденците изтъквали, че езикът на малкия народ не бил в състояние да изрази възвишена човешка мисъл, възвишено човешко чувство, да стане основа на една по-съвършена поезия. Ето защо поетите на възраждането на по-малките славянски народи се стремят да създадат поезия, равна във всяко отношение на поезията на агресорите, да сътворят най-сложните поетически форми.

Например словенският поет от епохата Франце Прешерн създава творба с най-сложна поетическа форма — сонетен венец. Сонетният венец се състои от 15 сонета. Може би не е излишно да упомена, че добре изграденият сонет — с по 4 еднакво изгласящи думи в четиристишните строфи и с по 3 в терцетите и с прозвучаващи като извод или заключение терцети — се удава трудно. Познати са думите на Волтер, че за един добре изграден сонет би отдал цяла поема. В сонетния венец всеки следващ сонет започва с последния стих на предшестващата, така че римите от терцетите прозвучават и в четиристишните строфи — т. е. 7 пъти! Освен това обаче петнадесетият сонет, т. нар. магистрал, е образуван от първите стихове на 14-те сонета, които са и последни стихове на сонетите. Следователно магистралът, както изрично „отбелязва“ поетът в първия сонет, прозвучава във венеца 3 пъти. Освен всичко това магистралът съдържа акростих-посвещение. Това значи, че и 14-те сонета съдържат в първите букви на първите си стихове същия акростих.

Лужишко-сръбският поет Яков Барт-Чишински си поставя специално задачата да покаже, че с езика на малкия народ могат да бъдат създадени всички поетически форми. И написва стихотворения с най-сложна поетическа техника, които излизат в стихосбирката му „Форми“. Тая сбирка съдържа сонети, секстини, канцони, мадригали, триолети, ронда, газели и т. н.

Различавайки разни степени на езиковото развитие — от езика на първобитните народи до езика на цивилизованите народи, Хердер отдава преимущество на езиците, говорени от народите, които не са достигнали високата степен на цивилизация. Езиците, говорени от народите с висока цивилизация, губели от своето богатство и своята свежест, защото били „книжни“, правилността намалявала тяхното богатство. Така че славянските възрожденци, изхождайки от Хердер, са укрепвали вярата във високи постижения на поетите от своята среда.

Утвърждението на националните езици налага и тяхното усъвършенстване. Става дума за литературните езици, които се нуждаели от фиксиране и обогатяване. Славянските възрожденци полагат грижи за тях. Възниква дори цяло движение, което можем да наречем „филологизъм“. Познато е назоваването на чехите и словаците „филологически народи“.

Въпросите за езика у Хердер естествено се сливат и с въпросите на народната поезия и литературата, защото езикът според него е форма на мисълта и националните езици възникват в съответствие с нравите и характера на мисленето у народите.

Епохално значение за възрожденския процес у малките славянски народи има „откритието“ на народната поезия, извършено от Хердер. „Откритието“ му има корените си в самата епоха и се свързва с общата насока на Хердеровия идеен мир. Към народната поезия води народността, която е важна съставка на Хердеровите обществено-политически теории. Обръщането му към народната поезия несъмнено се свързва и с демократичното му умонастроение. Това въпрос е отбелязано изрично в литературата.

Хердер поставя въпросите за народното творчество най-напред в началото на 70-те години на XVIII в. във връзка със своеобразието на немската национална култура и литература.⁸ Той се обявява срещу налагането на народа на „чужди нему форми“. А най-свойствени нему форми, най-голяма самобитност в областта на духовния живот трябва да се търси освен в езика и в народното творчество.

В народното творчество Хердер дочува „песента“ на „живия“ народ. Тая „песен“ се противопоставя на сухата „книжовност“ на цивилизованото общество. И предлага тя да бъде събирана и издавана.

„Идеята му получава първа реализация със сборника „Народни песни“, съставен от самия Хердер в края на 70-те години, по-късно получил наслова „Гласовете на народите в песни“.⁹

„Гласовете на народите в песни“ е забележителен труд. С него народната песен заема полагащото й се място в световната литература. Ето как Хердер определя в тоя си труд характера на песните: „Не подлежи на съмнение, че поезията, и особено песента, е била отначало изцяло народна, т. е. лека, проста, идеща от самите предмети, и се е създавала на езика на масите и от самата природа, богата и чувствувана от всички. . . Тя никога не би могла да възникне като изкуство на буквите и сричките, като картина, в която краските върху платното са смесени, за да развлече читателя, разположил се лениво в креслото, или във всеки случай не би станала това, което е за всички народи. . .“

„В песенния хор“ на народите се чуват „гласовете“ и на славянските народи. Наистина огромният репертоар на народнопесенното творчество на славяните е представен само с няколко песни — сръбски, чешки и една лужишко-сръбска. Същественото обаче е тласъкът, който Хердер дава за събирането и издаването на славянската народна песен.

⁸ В сборника статии „За немското изкуство“ — „Von deutscher Art und Kunst“, 1773.

⁹ Трудът „Народни песни“ („Volkslieder“) излиза от печат в 1778—1779 г. Заглавието „Гласовете на народите в песни“ — „Die Stimmen der Völker in Liedern“ — тоя труд получава във второто му издание — посмъртно — от 1807 г.

Възрожденските дейци на по-малките славянски народи се обръщат към нея, преследвайки няколко големи задачи. На първо място, в една епоха, която цени високо народното творчество, народната песен на по-малките славянски народи със своето богатство и красота буди националната гордост, която е фактор във възрожденския процес. На второ място, в едно време, когато още не е създадена модерната национална литература, народната песен запълня една празнина в бързо развиващия се културен живот. И на трето място, нямащи народностни и национални традиции, от които да черпят подходящ материал за изграждането на националните си литератури, творците на по-малките славянски народи започват да използват широко сътворенията на своите „колеги“ от народа.

Славянската народна песен се включва в съответния културен живот с дейността на крупни негови представители. Един от тях е безспорно сръбският деец от първата половина и средата на XIX в. Вук Караджич. Цялата му дейност се разгръща в оная сфера на народността, на филологизма и фолклоризма, която създава със своите „идеи“ Хердер. Като събирач на фолклор Вук Караджич може да бъде мерен със световен мащаб. Около 6000 печатни страници народни творения, събрани от устата на сръбски народни творци, отчасти и на хърватски и български, са изумително богатство, поставят сърбите до народите с най-богат и най-хубав фолклор. Сам Вук дори е учуден, че „сърбите имат толкова народни песни“. Караджич ги събира не само с усърдие, но със здрав литературен вкус, с дълбоко разбиране за тяхната литературна стойност, с разбиране каква роля те имат да изиграят в епохата.

Високо място сред славянските почитатели на народната поезия, които пряко изхождат от Хердеровите „идеи“, заема видният чешки поет, филолог и фолклорист Франтишек Ладислав Челаковски. В 20-те години на XIX в. излизат в негова обработка три тома „Славянски народни песни“. Направен е отличен подбор, песните са дадени в оригинал и в превод.

Челаковски не спира до издаването на славянските песни. Недоволен от съвременната чешка поезия, която му се струвала подражателна, малко чешка, той се стреми да създаде наистина чешка поезия, отразяваща живота и характера на чешкия народ. Изпълнена с чешки и словашки дух той смята само народната чешка и славянска народна поезия и използвайки я творчески, създава своите „Отгласи“ — „Отглас от руски песни“ и „Отглас от чешки песни“, траен влог в чешката литература.

В историята на българската литература и култура записват имената си като имена на събирачи и издатели на народни песни в сферата, в началото на която стои Хердер, братя Миладинови. Създаденият от тях сборник „Български народни песни“ се нарежда между най-ценните славянски сборници от тоя вид. Сборникът разкрива обилието, силата и красотата на българските народни песни, създавани въпреки робските условия на живот. Делото на братя Миладинови обаче има и друга задача — да покаже, че още пламти „българската блага кръв“ въпреки 500-годишното робство. Записаните и издадени от братя Миладинови песни воюват срещу поробителите и агресорите към българската нация и не е чудно, че братята загиват като мъченици.

В епохата, в която живее и твори Хердер, възникват новите литератури на по-малките славянски народи. Това са в началото си възрожденски литератури, литератури, които са тясно свързани с процеса на Възраждането. Тяхната отличителна черта е народността, те се развиват с формиращите се славянски нации, утвърждават се с утвърждаването на националния език, изпълняват просветителски задачи, допринасят за създаването на национални култури, служат на националноосвободителната борба. Естествено е „идеите“ на Хердер за народността да оказат влияние, да участвуват в тяхното развитие.

Новата литература е особено тясно свързана с развитието на новия литературен език. Според Хердер „литературата израства в езика, както и езикът в литературата“. Езикът става основен белег на народността във възрожденската литература, той наистина „расте“ в литературата. И същевременно тоя език — националният — определя своеобразието на националната литература.

Разбирайки всичко това, Вук Караджич, който търси да даде насока на съвременната сръбска литература, обръща особено голямо внимание върху езика на писателя. Той иска сръбската литература да си служи с чист и хубав сръбски език. Той отрича произведенията, които не са написани на такъв език. Обръща такава голяма внимание на езика на произведенията, че става създател на цяла школа в сръбската критика, наречена „филологическа“.

Народността се отразява и в подбирането на сюжетите и образите във възрожденските славянски литератури. Разработват се сюжети из народния живот, герои на произведенията стават представители на народа.

Така сръбският поет от епохата Бранко Радичевич въвежда в сръбската поезия образи и картини от народния бит и преживяванията на обикновения сръбски човек, които дотогава не са били смятани достойни за поетическо възсздаване. Това виждаме още в първото стихотворение, с което Бранко Радичевич обръща внимание върху себе си — „Девојката на кладенеца“.

Същото можем да кажем и за новата българска художествена литература. Едно от първите ѝ значителни произведения, поемата „Стоян и Рада“ от Найден Геров, се изгражда с народен живот и с народни образи, характерни за българската народна песен. При това и Геров, и Радичевич остават в своята поетическа практика твърде близко до народната песен.

Както когато решава въпросите на езика, така и когато решава въпросите на литературата, Хердер отдава предимство на литературите, създавани от народи, които не са достигнали предела на човешката цивилизация. В съгласие с неговия възглед за езика, който при високоцивилизованите народи губел богатството и свежестта си, и литературата у тези народи се превръщала в разсъдъчна, губела своето богатство и свежест. „За поетическия гений езикът на разсъдъка е станал истинско проклетие“ — мисли той.

„Младите“ славянски литератури очевидно трябва да бъдат определени като литератури, които са чужди на литературната практика на „цивилизованите“ народи. Те бързо намират свой път на развитие, отличават се с жизненост, оригиналност, богатство, свежест, сила. И естествено „поетическите гении“ са далече от всяко „проклетие“. Мисля, че тука можем да поменем поети като Фр. Л. Челаховски и Карел Хинек Маха, Франце Прешерн, Иван Мажураич и Петър Петрович Негош, Янко Крал и Христо Ботев, Хандрий Зейлер и Яков Барт Чиншински.

Хердеровите „идеи“ за литературното развитие се свързват с концепцията за „световна литература“, която възприема и Гьоте. Славянските литератури стават важна съставка на „световната литература“. Може да се смята също така, че по-късното сравнително литературознание, особено онова, което изучава общите литературни процеси, също води към Хердер. Поне началото на сравнителното изучаване на славянските литератури със западноевропейските литератури може да се включи в Хердеровата традиция.¹⁰

Делото на Хердер се включва и в развитието на националните култури. Немският писател и учен признава техните права, правото на всички народи да имат и да развиват националните си култури. Той признава тяхното своеобразие, тяхната неповторимост, тяхното богатство. Преди него, в епохите на Ренесанса, Барока и Просвещението, за творци на световната култура са се смятали

¹⁰ Срв. А. Н. Пыпин. Гердер. — Вестник Европы, 1890, кн. 4, с. 651.

само т. нар. класически народи. Хердер се противопоставя на това схващане, той включва в общия развоен процес културите, които създават всички народи. Националните култури на народите, които не са включвани в световната култура, според него не са незначителни съставки на общочовешката култура, те са важна част от нея и трябва да се развива, за да се развива и общочовешката култура.

Излагайки тези си „идеи“, немският писател и учен обръща особено внимание на славянството, а заедно с това и на славянската култура. С вниманието си към славянската култура той утвърждава, популяризира, търси нейни защитници във всички културни среди. Не е чудно, че прочутият Яков Грим се залавя и превежда Сръбската граматика на Вук Караджич. Не е чудно, че Гьоте превежда сръбската песен за Хасанагиница.

„Идеите“ на Хердер за националната култура, за славянството и за славянската култура не са могли да не дадат значителен тласък на възникващата нова култура у малките славянски народи и изобщо в процеса на тяхното възраждане. Вещаейки светло бъдеще на славянството, той вещае светло бъдеще и на славянските култури.

„Философията на историята на човечеството“, към която са обърнати „идеите“ на Хердер, го води и до „идеята“ за създаване на една универсална „история на човечеството“. Тя трябва да представя една „универсална история на създаването на света („Universalgeschichte der Bildung der Welt“). Несъмнено в нея е трябвало да заемат своето място и славянските народи.

Националната характеристика на славяните би се очертала най-пълно в една история на славяните, обхващаща широко тяхното развитие и техните племенни черти. Хердер призовава към нейното написване („eine Geschichte dieses Völkerstammes im Ganzen“).

Разбира се, в епохата, в която живее и твори, Хердер не е бил в състояние да познава всички народи и всички славянски народи. Българите например той не познава. Наистина в своите „Идеи“ ги поменава,¹¹ но има пред вид прабългарите, които заедно с хуните нападнали Римската империя. Но доколкото българите са славянски народ, казаното за славяните се отнася несъмнено и за тях.

Заслугите на Хердер за развитието на по-малките славянски народи, неговата любов към славянството са оценени по достойнство от техните предни представители. Изпиталият най-силно влияние от него измежду тях, чехословашкият поет Ян Колар, поменаван вече много пъти тук, го възпява в един от сонетите на поемата си „Дъщерята на Славия“, първото голямо произведение на новата чешка и словашка литература, което — както изтъках — представя енциклопедия на славянството и прославя не само славянството, но и неговите приятели. Застанал пред гроба на великия мислител, философ, историк и писател, Ян Колар го отделя от великите му съвременници, останали „неми“ и „студени“ пред народността и пред славяните — Клопшок, Виланд, Кант и Шилер, и му отдава благодарност за неговото дело от името на славяните:

На славяните — народ с съдба нелека —
първ защитник ти бе, първ отдаде им възхвала,
благодарност приеме затуй от тях навеки!

Може би някой би запитал защо от редица „неми“ и „студени“ велики германци — съвременници на Хердер — отсъства името на Гьоте. Гьоте не е бил „ням“ и „студен“ към славяните. Той е споделял много от идеите на Хердер и превежда на немски останалата прочута благодарение на неговия превод сръбска народна песен за Хасанагиница.

¹¹ Идеи, кн. XVI, гл. 6.

ХЕРДЕР И ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ПО-МАЛКИТЕ СЛАВЯНСКИ НАРОДИ

Емил Георгиев

Немският народ и с него човечеството чествуват тая година (1978) немския писател, философ и историк Йохан Готфрид Хердер и припомнят неговото дело по случай 175 години от смъртта му. Развил голяма книжовна дейност, той обогатява с нови идеи немския народ и народите изобщо. В трудовете си обсъжда пътя на човечеството и сочи висока цел на развитието му: хуманността. Поставя проблемите на народността във всевъзможните им аспекти и с цялото им значение в периода, когато се формират голяма част от европейските нации. Защищава демократични принципи в народния и международния живот. „Открива“ народното творчество и призовава за събирането и издаването му. Свързва името си с развитието на литературата и по-специално с развитието на немската литература. Дава тласък за развитието на славянските народи, особено на по-малките от тях, които в епохата се пробуждат за нов живот и се нуждаят от средства и опори за утвърждаването и развитието си. Прави принос за въвеждането им в европейската обществена, политическа и културна общност със свой характер и свои национални и културни изяви.¹

Значението на Хердер за развитието на славянството и особено за възраждането на по-малките славянски народи лежи както в целия концептуален склад на неговото книжовно дело, така и в отношението му към славянството, което е скрито от необикновена топлина и което е съгласувано с търсенето на обществен идеал за народите изобщо. Обръщането му към славянството става в един момент, когато то излиза из своята феодална затвореност и се устремява да догони европейските народи, които са го изпреварили в историческото развитие. Онова, от което то най-много се нуждае, са хуманността, народността и свободата, прогласител на които е немският мислител и писател. Нека припомним, че Хердер е роден в 1744 г. и възмъжава в годините, в които започва националният подем на руси и поляци и възраждането на по-малките славянски народи — чехи и словаци, хървати и словенци, българи и сърби, а по-късно и на лужичаните.

В епохата славяните са твърде малко известни на неславянската европейска общественост, така че Хердер не е можел да се отпрати по литературен път

¹ Издания на съчиненията на Хердер: Herders Sämtliche Werke, herausgegeben v. B. Suphan, 33 т., 1877—1913; Herders Werke, herausgegeben v. W. Dobbek, 5 т., Weimar, 1957; Йоганн Готфрид Гердер. Избранные сочинения. Съставител и автор на уводната студия („Жизнь и творчество Гердера“) В. М. Жирмунский. Москва—Ленинград, 1959. Основно изследване: R. Naum. Herder nach seinem Leben und Werken dargestellt, ново издание, Berlin, 1958; нови положения и оценки у V. M. Schirmunski. Johann Gottfried Herder, Hauptlinien seines Schaffens, Berlin, 1963. Литература по темата Хердер и славянството M. Murko. Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik, 1897; K. Bittner. Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen, 1929; и др.

към тях. Опознава ги непосредствено, към тях го отвежда неговата биография. Още в родното си място, градчето Морунген, той усеща „благородната славянска душа“. Тук квартирува руски полк, лекарят на който, забелязал надареността на юношата, го подпомага да отиде в тогавашния университетски град Кьонигсберг, за да получи образование. Завършил образованието си, той става пастор и учител в гр. Рига, който по това време бил включен в Руската империя. Досегът му с възхождащата във всичко Русия го отправя към нейния народ и нейната история. В лицето на Петър I той вижда идеала на монарх-просвещенец. Интересува се от планове и намеренията на Екатерина II и иска да ѝ обърне внимание върху себе си. В реформите на Петър и Екатерина вижда усилия да се възпита в хуманистични идеали велик народ. Възхищава се от победите на русите над турците.

Принос за възраждането на по-малките славянски народи Хердер прави преди всичко с най-крупния си труд „Идеи за философията на историята на човечеството“.² Това е труд, който, както е известно, излага огромно богатство от идеи, поради което обхваща цели 20 книги. Разбира се, славянските възрожденци познават не само тоя основен труд на немския мислител, философ, историк и писател, но и другите му трудове, които също оказват въздействие върху тях. И тези трудове съдържат важни „идеи“, които допълнят „идеите“ на основния Хердеров труд или го продължават. Тук няма да разглеждам трудовете на Хердер поотделно, а ще се спра само на онези негови „идеи“, които са придвижили възраждането на по-малките славянски народи, пряко или косвено, допринасяйки за създаването на атмосферата, в които то се е разгърнало.

Най-напред следва да изтъкна, че идеолозите на Славянското възраждане са се нуждаели от една „философия на историята“ подобна на Хердеровата, изложена в основния му труд. Както е известно, тоя труд търси принципите на битието изобщо и по-специално на човешкото битие, на развитието на човека и човечеството. Развитието и в природата, и на обществото според автора му върви през възходящи форми и сили. При това на развитието трябва да се гледа като на единен процес, на единно постъпателно движение. Пътят на човека се определя от средата, през която преминава. Човекът е изменяем, но и той съдейства за изменението на средата. Крайната цел на развитието му е хуманността: човекът е роден за човечността. И той ще я постигне, защото съществуват „вътрешни естествени закони“ на един „проясняващ се разум“, както и на едно „държавно изкуство“. Да се докаже казаното не е лесно и Хердер обхваща развитието — и на обществото, и на природата, — както бе отбелязано, в 20 книги. Неговата „история на човечеството“, която той се стреми да осмисли „философски“, започва от „естественото състояние“ на народите, преминава през старите далекоизточни култури, през културите на класическия Ориент, през гръко-римската Античност, през европейското Средновековие, за да стигне до Ренесанса, т. е. до Новото време. Трудът расте по обем, защото развитието е представено като една верига, всяко звено на която трябва да получи самостоятелното си значение и същевременно да се изгради с оглед на развитието към следващото звено, т. е. към следващата епоха. А това може да стане, като се обяснят подробно фактите на историческия живот на народите, като се проникне в миналото обективно, като всяка епоха и евентуално всеки народ получат своя несъмнен, свойствен нему характер.

Идеята за развитието към по-високи форми на обществен живот е владеела в една или друга степен умовете на идеолозите на Славянството възраждане и те повече или по-малко ясно са могли да се въодушевяват от едно развитие от варварство към хуманизъм. Няма по-значителен славянски възрожденец, който

² J. G. Herder. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Трудът излиза от печат в годините 1784—1791.

да не се е обръщал към историята, за да излезе от нея, когато е чертаел пътищата на настоящето. Така българският историограф Паисий Хилендарски, по-стар съвременник на Хердер, написва предисловие към своята „История славяно-българска“, за да обясни на читателите си защо се е обърнал към историята в своите усилия за възраждане на българския народ. Колкото и да е далече от една по-задълбочена „философия на историята“, той все пак стига до нея и изхождайки от нея, чертае пътя за възраждането на сънародниците си. Чехословашката историография и философия твърде отдавна посочиха, че чешкият и словашки възрожденец Ян Колар, формирал се като поет и обществено-политически деец в началото на XIX в., е почувствувал нуждата от една „философия на историята“ и се е обърнал към Хердеровия труд, който наистина му е предложил тъкмо онова, което му е било необходимо, за да засили процеса на Чешкото и Словашкото възраждане. Между другото Колар свързва новото Възраждане на чехите и словашите с Чехословашката реформация, представляваща продължителна борба за права на човека, за свобода на мисълта, за прогрес, за което му е била нужна една „философия на историята“ и той използва Хердеровата. Не е може би излишно да съобща, че докато неговите сънародници са католици, Колар е бил протестант и е оглавявал като протестантски пастор словашката протестантска община в Будапеща. И у Паисий, и у Колар ние наблюдаваме „идеи“, които излизат извън една чисто историографска сфера: двамата дейци не само проследяват историческия път на своите народи, но искат да изяснят настоящето и да му поставят задачи. Разбира се, от една „философия на историята“ се нуждаят не само Паисий Хилендарски и Ян Колар, нуждаят се и основоположникът на модерната славянска филология чехът Йосиф Добровски, за когото славянската филология не е само една обикновена научна дисциплина, но е и национално дело, което въоръжава славянските народи със себепознание и представя трамплин за големи национални завоевания: и неговият приятел, словенецът Йерней Копитар, който заедно с него чертае път за развитието на славянознанието и въвежда своя народ, словенския, в интересите на славяноведите със своята „Граматика на славянския език в Крайна, Каринтия и Щирия“, написана на немски, и последователят и до известна степен противник на Добровски Йосиф Юнгман, който възкресява из небитието литературния чешки език; и съотечественикът на Ян Колар Павел Йосиф Шафарик, който търси научна обосновка на създадената от Колар „славянска взаимност“; и сръбският филолог и фолклорист Вук Караджич, който полага основите на сръбския литературен език, включва сръбската народна песен в съвременния културен живот на Европа и създава ново културно битие за своя народ; и хърватският патриот Людевит Гай, организатор на т. нар. „илиризм“, движение за обединение на южните славяни, и създател на съвременния хърватски литературен език и правопис; и българският енциклопедист Петър Берон, който написва голям труд „Славянска философия“ (на немски език) и извършва историческа реформа в българското училище със своя „Рибен буквар“; и основоположникът на словашкия литературен език и на словашката литература Людовит Шур; и съзателят на лужишко-сръбската литература Хандрий Зейлер; и т. н. „Идеята“ за развитието към повече хуманност, към по-високи форми на живот, към по-десен културен живот дава тласък на славянските народи да работят за образованието си, тъй нужно за националното им развитие, и да поведат борба за свобода, толкова нужна за развитието на една нация. Ако възходът на славянските народи през епохата е свързано с Просвещението, което е несъмнено, „идеите“ на Хердер ги водят към него и то оплодява многостранно тяхното възраждане.

Централна „идея“ на основния Хердеров труд е „идеята“ за развитието към хуманност. Как разбира Хердер хуманността?

Най-ясен отговор на тоя въпрос той дава в своите „Писма за поощрение на хуманността“.³ „Вие се опасявате — запитва той своите читатели, — че думата „хуманност“ не е безупречна; не е ли нужна друга дума? И привежда синонимите й: „човечество, човечност, права на човека, достойнство на човека, човеколюбие“. „Човекът — продължава мислителят — това е всеки от нас, ето защо носим в себе си човечеството или принадлежим на човечеството. . .“

Хуманността обхваща както човешката личност, така и човешкото общество. И едната, и другото са в състояние да се развиват към хуманността. Човешката природа — изтъква авторът на „Идеите“ — е явно организирана за това, т. е. да се развива към хуманността. Заради нея на човека са дадени изострени чувства и инстинкти, разумът и свободата, крехкото, но продължително здраве, езикът, изкуството и религията. За да получат високата оценка на „философската история“, за да се издигнат в развитието, човекът и обществото трябва да се отправят по пътя на „разума, свободата и справедливостта“. И в тоя процес расата няма значение, наистина условията са важни, но те се изменят с изменението на човека и обществото. Постигналите по-висока степен на развитието европейски народи нямат право да съдят другите народи от висотата на своите постижения. Що се касае до мястото, което те са заели между тях, то не се дължи на техните високи качества, а на „меча, кръста и спиртните напитки“. Немският учен и писател осъжда остро агресията им, която поробва и ограбва.

„Идеята“ за хуманността в една епоха на сурова абсолютистична власт, на многобройни феодални остатъци, на господстващ още в много страни феодален строй с неговото крепостно робство, на тежко национално робство в много-национални империи, в които нациите току-що са започнали да се пробуждат, трябва да се смята за прогресивна и дори революционна. Ако тя е въодушевявала широките слоеве в навечерието на Голямата френска революция, тя е била от първа необходимост за възраждането на по-малките славянски народи. Тези народи са се нуждаели особено от хуманността, намирайки се в поробителски империи, с феодално устройство и с тиранични режими. Хуманността като цел на историческото развитие не е могла да не стане изходна позиция за славянските възрожденци в тяхната будителска, политическа дейност. Те проповядват хуманността като принцип в народния и международния живот и искат да дадат пример за хуманно изградено общество също и в своята среда. Познати са думите на поменатия чехословашки възрожденец Ян Колар: „Повикаш ли славянин, нека се отзове човек!“

Идеята за самостоятелен живот на малките славянски народи, гарантиран от хуманността, се задържа в съзнанието на техните дейци и когато се разпадат империите и малките народи си създават свой държавен живот. Тези дейци, проповядващи хуманността, несъмнено разчитат на нея в съхраняването на малките или по-малките славянски държави.

„Философската история“ на XVIII в. не можеше да не наложи на своя автор проблемите на народността. Те бяха намерили, чакаха решение. Както в основния си труд „Идеи за философията на историята на човечеството“, така и в другите си трудове Хердер поставя тези проблеми, обсъжда принципите на народността, характеризира отделните народи, разгръща народността в обществения и културния живот. За своето време той познава добре народите и тяхната роля в историята, той търси да ги характеризира и да ги включи в развитието към хуманността. Както отбелязахме, тяхната история той започва от древните времена и я довежда до Новото време. „Историко-философското“ му проучване на народите се съпровожда от критика на дотогавашното отношение към тях, от оценка на техния принос в историята на Европа и човечеството, например на отноше-

³ Brife zur Beförderung der Humanität, Излиза от печат за пръв път в годините 1793—1797.

нието към Античността, на приноса на някои нови народи, например на французите, който бил надценяван, и от една нова оценка на приноса на други народи в хуманността, например на славяните.

„Идеята“ или по-добре „идеите“ за народността водят немския писател до утвърждаване на нациите, до утвърждаване на националната самобитност на народите, до утвърждаване на народностната държава, а, както ще видим, и до определяне значението и ролята на националния език, до „откриването“ на народното творчество, до характера на националната литература, до определяне значението на националната култура.

Въпросите за националния език, народното творчество, националната литература и националната култура ще разгледам по-нататък, защото Хердер ги поставя отделно. Не мога обаче да отмина тук въпроса за мястото на народността и народностната държава в развитието и в съвременния живот, доколкото този въпрос се свързва с въпроса за развитието към хуманност, с философската страна на Хердеровото дело, и доколкото поставя задачи пред славянските възрожденци.

„Идеята“ или „идеите“ на немския мислител и писател за народността оказват голямо въздействие върху славянските възрожденци. Можем да кажем дори, че прогласеният от него народностен или национален принцип, утвърждаването и оценяването на историческите и националните особености на народите, на националната им самобитност и на националната им култура са между най-плодоносните идеи на Славянското възраждане.

Славянското възраждане представя процес на формиране на славянските нации. Това значи, че сред славянските народи, които тук ни интересуват, започва деен национален живот. Те излизат из средновековния универсализъм и устремяват към национална самостоятелност, стремят се да се обособят в многонационалните империи, в които живеят, или да излязат от тях, създавайки свои държави, повеждат националноосвободителна борба.

В първия си период Славянското възраждане представя период на утвърждаване на народността. Без такова утвърждаване не са възможни нито национална просвета и култура, нито борба за самостоятелен национален живот. И трябва да припомним, че в многонационалните държави, в каквито са живеели малките славянски народи, господстващата нация или изпреварилите в развитието други нации се стремят да наложат на малките и изостанали нации своето национално съзнание, своя език и култура — едната за целите на централизма, вторите, за да разширят територията и мащаба на своята нация. „Идеята“ на Хердер за правата на народността подпомага малките славянски нации да открият себе си, да се противопоставят на агресията, да се утвърдят като самостоятелни нации в многонационалните империи, в които живеят.

Въпросът за народностната държава е един от съществените въпроси, който поставя „философията на историята“. Хердер търси произхода ѝ и мястото ѝ в развитието към хуманността. Ако природата организира живота на човека върху явяващи се на различни равнища звена — семейство, род, народ, държава — мисли той, — то държавата трябва да се свърже с народността. „Естествената държава... е един народ с един народен характер“ — пише той.⁴ В случая Хердер се доближава до Русо, който приема, че държавата е народът, нацията. Голямата френска революция укрепва тоя възглед, който дори бива санкциониран от френския парламент.

Изхождайки от изтъкнатия народностен принцип и от хуманността, Хердер стига до мисълта, че държави, които не се изграждат върху националния принцип, са изкуствени и се разпадат. Тая идея на Хердер несъмнено има извънредно

⁴ J. G. Herder. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, IX, 4.